

A magyarországi németek történetének szintéziséről

Seewann, Gerhard: Geschichte der Deutschen in Ungarn. Band 1: Vom Frühmittelalter bis 1860.;

Band 2: 1860 bis 2006. Studien zur Ostmitteleuropaforschung 24. Verlag Herder-Institut, Marburg, 2012. 540 oldal, 654 oldal

A kétkötetes, függelékekkel együtt több mint ezer oldalas szintézis, melyet most az olvasó figyelmébe ajánlunk, célkitűzésének megfelelően hiánypótló munka, mely a magyarországi „németek” történetét mutatja be a betelepítésüktől a parlamenti demokratikus keretek kialakulásáig, a kisebbségi önkormányzatok működésének kezdeti nehézségeit is feltárva. Az összefoglalást Gerhard Seewann – a bevezetőjében megfogalmazottakat alapul véve – a németországi és a magyarországi publikum számára készítette, ezért hosszabb fejezeteket szentelt a magyarországi politikatörténet tárgyalásának is. Emiatt a magyar olvasóközönség számára bizonyos történeti fejezetek túl terjedelmesnek tűnnek, jóllehet a külföldi olvasónak szükségesek lehetnek az általa közölt információk. Mindkét kötetben tetten érhető a szerző azon igénye, hogy a magyar történettudomány eredményeit megújítsa, árnyalja, s rámutasson hiányosságaira, és további kutatásra érdemes témákra irányítsa a figyelmet a magyarországi németekkel kapcsolatosan.

A szerző a szöveget számos alfejezetre és további alárendelt egységekre bontotta, melyeket számozott. Ennek ellenére – a mű terjedelméből adódóan – az olvasónak nincs könnyű dolga a szerkezet követésében, ezért a továbbiakban a recenzens sem kívánja minden (al-)fejezet határát jelezni, mivel egy-egy szakasz gyakran csupán két-három oldalt tesz ki; mint ahogy a tartalom részle-

tes ismertetésére sem vállalkozhat. Az első kötet mondanivalóját Seewann a magyar történelem fontos eseményeit követve osztotta fejezetekre. A második kötet fő szerkezeti elemeit viszont azok már csak részben határozták meg, mivel emellett a magyarországi németek életét befolyásoló sorsfordulók (például: kiűzésük) alakították.

Az első kötetet harminchat német nyelvű forrás zárja, melyek mindegyike újraközlés, majd egy terjedelmes forrás- és irodalomjegyzék következik, melynek jelentős része nem a kötetben tárgyalt korszakra vonatkozik. Végül négy térképet fedezhetünk fel, melyek közül az első és a harmadik a német településeket mutatja Európában a 11–15. században, illetve Magyarországon a 19. században. A másik két térkép – céljuk kevésbé egyértelmű – a Habsburg Birodalom (1699–1795) és Magyarország (1867–1914) térképe, de egyik sem tartalmaz nemzetiségi megoszlásra vonatkozó adatokat (a Magyar Királyságot ábrázoló ráadásul a második kötetbe szervevesben illeszkedne). A második kötetben egyetlen térképre sem bukkanhatunk, ami miatt – az első világháborút követő határváltozások ismeretében – hiányérzetünk támadhat. A recenzens szívesen vette volna, ha – akár a főszövegben, akár függelékben – több térképet s esetleg néhány illusztrációt is talál. A források a második kötet végén is jórészt újraközlések, a kútfők több mint felét csak magyarul publikálta a szerző, így a német olvasóközönség számára ezek kevésbé használhatók, érdemes lett volna lefordítani őket. Végül egy hosszú – az első kötetben szereplő művek listájával majdnem teljesen azonos – irodalomjegyzék zárja a munkát.

Ha a szerkezetet követően a tartalom felé fordítjuk figyelmünket, észlelhetjük, hogy az első kötetben a középkori betelepítéseket

tárgyaló egységet követő koraujkorról szóló fejezetben Seewann cáfolja azt a magyar historiográfiában „maig domináns nemzeti romantikus” (79. old.) történeti klisé, mely szerint Magyarország bizonyos területei teljesen elnéptelenedtek volna. Ezt követően tárgyalja a szerbek betelepülést Magyarországra a 18. század elejéig, majd azt, hogy a katonai jelentőségüket elveszített szerbek helyére, illetve mellé németek betelepítése kezdődött meg, mely nagy jelentőséggel bírt a mezőgazdaság fejlődése, a munkamorál javulása, a garantálható adóbevételek és földesúri szolgáltatások beszédhetősége szempontjából.

A „letelepülés évszázad”-áról (1711–1790) szóló részben az első alfejezet érdekes részletekkel szolgál a letelepedés körülményeiről: a kivándorlás motivációival és a toborzás módszerével kezdve a „paradicsomi” (124. old.) Magyarország-képeken át az utazás embert próbáló nehézségéig és költségeiig. Megtudhatjuk, hogy mit hoztak magukkal a telepesek (anyagi javak és tudás), s mi várta őket új hazájukban (a röghöz kötött jobbágyvétől kedvezőbb jogi helyzet), majd kifejti Seewann, hogy a 18. század folyamán hogyan változott a feudális szolgáltatások mértéke, mennyire nehezen követhető volt ezek rendszere egészen az Urbáriumig. Amellett érvel a szerző, hogy nem különbözött jelentősen a telepesek és a nem telepes jobbágyok helyzete, mégis, a szabad költözködés joga a feudális világban kiváltsággá vált értékelendő, s e státusz elérése is szólhatott a kivándorlás melletti érvként, nem csupán a földéhség és a gazdasági felemelkedés lehetősége. A recenziens érdeklődését az első kötetben e társadalom- és mentalitástörténeti fejezetek keltették fel leginkább, ezek szolgálták a legtöbb új, „emberközeli” információval a telepesek utazási és életkörülményeiről.

A következő egységben tárgyaltak már a magyarországi németek integrációját bizonyítják Seewann véleménye szerint: 1766-ban a Dunántúlon jobbágyfelkelés tört ki, mert egy birtokos korlátozta az erdőhaszná-

lati jogot. E felkelés menetével ismerkedhetünk meg, majd a nem állami, hanem földesúri telepítések motivációit és rövid történetét olvashatjuk, ami után a szerző rátér a németek betelepülésének pozitív következményeire, majd felsorolja megyénként azokat a településeket, ahová németek érkeztek. Eredményei alapján a földesúri telepítések esetében jórészt nem új falvak alapításáról beszélhetünk, hanem arról, hogy a németek beköltöztek a már meglévő településekre. Az oktatásról és annak reformjáról szóló fejezet tárgyalja a magyar történetírás egyik hiányosságát: utóbbi Seewann véleménye szerint átsiklik afölött, hogy a *Ratio Educationis* – minden nemzetiségnek lehetőséget adva elméje pallérozására – kötelezővé tette az anyanyelvi oktatást, s ezen II. József reformja sem változtatott, mely nem magyar-, hanem latinellenes volt. Ezt követően a Bánságban és a Bácskában lezajlott állami telepítésekről, illetve Mária Terézia merkantil szellemiségű és II. József ettől eltérő, a fizokratizmus által vezérelt telepítési politikájáról tudhatunk meg részleteket. A józsefi telepítések célpontja a Bánság helyett már inkább a Bácska volt mezőgazdasági fejlesztésre érdemes jó termőföldei miatt, s mindezen túl a 18. század végén már megfigyelhetünk egy Bánság – Bácska irányú belső migrációt is a telepesek között. A bánsági telepítések menetének leírásakor a szerző azt hangsúlyozza, hogy a Habsburg Birodalom e keleti területe Mária Terézia politikai koncepciójában hasonló szerepet töltött be, mint Szibéria Oroszország esetében, mivel ide azok az „engedetlen” alattvalók kényszerültek költözni, akik – elsősorban felekezeti okokból – nem maradhattak a Birodalom nyugati területein. Seewann felhívja a figyelmet arra is, hogy a magyar történetírás azon álláspontja, mely szerint a telepesek római katolikusok voltak, akik eszközként szolgálták a rekatolizációhoz, nem tartható fenn, mert nagy számban érkeztek Magyarországra nem katolikus alattvalók is. A *cuius regio eius religio* elve következtében – a falun belüli ellentétek ki-

alakulását elkerülendő – nem etnikailag, hanem a felekezet szempontjából egységes települések kialakítására törekedtek a földesurak.

Az ötödik nagy egység (*A magyar nemzeti mozgalom egy soknemzetiségű államban 1790–1848*) bemutatja a magyar nacionalizmus két fajtáját és annak képviselői, például Kossuth Lajos és gróf Széchenyi István elképzeléseit, majd a német polgárság társadalmi szerepvállalását és kapcsolatukat a magyar nemzeti mozgalom egyes szereplőihöz. *A magyarosítás politikája 1790–1848* című fejezet felsorolja a magyar nyelv jogait biztosító törvényeket, s ezt a korai magyarosítás időszakát Seewann a kutatók kevésbé vizsgált korszakának tekinti – amivel a recenzens nem tud teljesen egyet érteni, annak ellenére, hogy a dualizmuskori magyarosító politika valóban napjainkban is sokkal inkább a kutatás fókuszában lévő kérdés.

A hatodik nagy fejezet az *1848–49-es forradalom* címet viseli: ismerteti az áprilisi törvényeket, a fegyveres összecsapások kezdetének körülményeit, a szlovák, szerb, román és szász nemzetiségi mozgalmak követeléseit. Ezt követően Seewann a forradalom és szabadságharc magyar nemzetiségi politikáját bírálja (a magyar politikai elit nem rendelkezett koncepcióval egészen a harcok végnapjaiig, alulbecsülte a „nemzetiségi problémát”, csak a nemzeti egységállam ethoszát hangsúlyozta), majd a magyar szakirodalom félrevezető megjegyzésére irányítja a figyelmet, mely szerint nemzetiségi törvény született Szegeden. A „nemzetiségi törvény” megnevezés a régebbi szakirodalomban valóban megtalálható – tehetjük hozzá –, de az új szövegekre ez már kevésbé jellemző. A következő alfejezet (*A német polgárság*) a német városok sajtóját, egyesületi életét tárja olvasói elé, majd azt domborítja ki a szerző, hogy a németiség nagy része végig kitartott a forradalom eszméje mellett, sőt hajlandó volt fegyvert fogni annak védelmében – a császári udvarral szemben. A honvédségben harcoló németek

névét, létszámukat ismertető részt a bánági és bácskai „svábok” császárnak címzett, kevésbé ismert petíciójának bemutatása követi, akik a szászokhoz hasonló privilégiumokat kívántak.

A második kötetben az első nagy szerkezeti egység a magyar nemzetállam kialakítását, a kiegyezés létrejöttét, az asszimilációra való magyar törekvést, a nemzetiségi és oktatási törvényeket és azok eredményeit, hatását veszi számba. A magyar nemzetiségi törvény (1868) és annak magyar szakirodalmi megítélése Seewann szerint a „saját [csoport] túlértékelésé”-nek (10. old.) lehet az egyik mutatója. Tárgyalja a Tisza Kálmán vezette kormányzat – magyarosító – tevékenységét, első helyen említve a három felvidéki szlovák gimnázium bezárását (ez azonban még nem Tisza kabinetjéhez köthető). Ezután górcső alá veszi a nemzetiségi nyelvhasználati jogokat korlátozó oktatási törvényeket és az iskolarendszert, a sajtót és a sajtópereket a nemzetiségi közszereplők ellen, az egyesületek szerepét, a helység- és személynevek magyarosítását, valamint az asszimiláció eredményét – elsősorban a nyelvváltás és a többnyelvűség optikáján keresztül –, végül Jászi Oszkár kritikai nézeteit ismerteti.

Ezt követően vizsgálja a dualizmuskori társadalmi kereteket és a németek tevékenységét a társadalmi életben, majd az integráció és az identitásváltás kapcsolatát elemzi. Az ismét politikatörténeti témájú fejezetek a magyarországi németek első fellépéseit mutatják be az országos politika színpadán. A magyarországi német politikai mozgalom eredményeit összegző fejezet után Seewann egy külön egységet szentelt az erdélyi szászok történetének, melynek tárgyalását – az eseménytörténetet a középpontba helyezve – a középkortól kezdi s a 19. század végi pártprogramok ismertetésével zárja, majd röviden bemutatja Erdélyben elfoglalt társadalmi–gazdasági pozíciójukat. A szászok története valóban hozzátartozik a Magyar Királyság területén élő né-

metek történetéhez, mégis e helyen ez némi megőrtöri a kötet koherenciáját.

A *politikai mozgósítás időszaka 1914–1945* című fejezet az első világháborút követő társadalmi–gazdasági megrázkódtatások bemutatásával kezdődik, majd Seewann kronologikusan vizsgálja a magyarországi németek helyzetét a magyar politikatörténet eseménysorainak láncolatában, kitérve a magyar–német külpolitikai kapcsolatokra is. Ezt követően a magyarországi kisebbségpolitikát elemzi Bethlen István gróf bukásáig (1931), aki a szerző szerint csupán külpolitikai számításból követte a „figyelembevétel politikáját” (232. old.), lényegi előremozdulásra a kisebbségek jogi és kulturális helyzetében őszintén sohasem törekedett. A miniszterelnök intézkedései között mégis megemlítésre kerül, hogy 1923-ban lehetővé tette az *Ungarländischer Deutscher Volksbildungsverein* (Magyarországi Német Népművelődési Egyesület) megalapítását, igaz, amint a szervezet tagjai helyi választmányokat kívántak létrehozni, a magyar hatóságok azonnal akadályt gördítettek eléjük. Ugyanebben az évben kormányrendelet garantálta a kisebbségi nyelvhasználati jogokat a közigazgatás, valamint az oktatás területén és a sajtóban.

A Bethlent követő magyar kormányzatok taktikájáról is olvashatunk: támogatták a német nemzeti mozgalom Gratz Gusztáv által vezetett mérsékeltbb szárnyát, míg a radikálisabb nézeteket vallókat kriminalizálták, s minden lehetséges eszközzel felléptek ellenük, nemzetiszocialistának és hazafelnak titulálva őket. A szerző hangsúlyozza a magyar kormányok felelősségét a magyarországi németek radikalizálódási folyamatában: ismét nem rendelkeztek semmilyen kisebbségpolitikai koncepcióval, de türelmetlenséget tanúsítottak a kisebbségek irányába, így elveszítették az ellenőrzést a magyarországi németek fölött, mert azok – elsősorban a Franz Basch köré tömörült radikális csoport – egyre inkább a Harmadik Birodalom felé fordultak. Az első bécsi döntést követően Basch szervezetét Magyaror-

szág elismerte (már új névvel új alapítóülést követően: *Volksbund der Deutschen in Ungarn*; Magyarországi Németek Népi Szövetsége), s a következő fejezetekben az olvasó a *Volksbund* történetével ismerkedhet meg.

További nagy egységet szentelt a szerző a magyarországi németek 20. századi története talán legmegrázóbb eseményének: a kiűzésüknek. E fejezetekben nem csak a hazájuk elvesztésének folyamatát mutatja be Seewann, hanem a magyar politikai elit felelősségén kívül rámutat a szövetségesekre is, miután vázolta a kollektív bűnösség elve alapján lezajlott tömeges kitelepítés fő motívumait. Megállapítja, hogy a kitelepítés gazdasági következményeit ugyan alaposabban még nem kutatták, de a pszichológiai traumák, a családok szétválásztása, a diszkrimináció és a településstruktúra szétrombolása is komoly károkat okozott. Egy rövid fejezet erejéig említést tesz a németek deportálásáról a Szovjetunióba (s felhívja a figyelmet arra, hogy a nevek között alig találunk németeket), majd áttér a hazájukba, Magyarországra visszatért németek megpróbáltatásainak és az ő visszaemlékezéseiknek az ismertetésére. Számba veszi az emlékműveket és azokat a kutatásokat, melyek törekedtek az emlékezet tudományos igényű feldolgozására.

Az utolsó nagy egység az államszocializmus időszakát tárgyalja. E korszakra vonatkozóan is az oktatás áll a szerző érdeklődésének középpontjában, ahol bizonyos eredmények tetten érhetők már az 1950–1960-as években. Az 1980-as éveket és a rendszerváltást elemző fejezetek is az oktatás és az identitás kérdése felé orientálják az olvasót, a rendszerváltást követő periódust tárgyaló szakaszok pedig a kisebbségi önkormányzatok és az önkormányzati választások ki- és átalakulásának rendszere irányába, rámutatva a kezdeti nehézségekre.

Seewann kritikája a magyar történetírás nemzeti látószögével és hiányosságaival kapcsolatban több ponton helytálló, de néhol érezhető, hogy inkább a tudomány

1990-es évek körüli álláspontját bírálja, mint a 21. századi vélekedéseket. Ezt tükrözi a bibliográfia is, mivel a Magyarország történetére vonatkozó szakirodalom – a külföldi megjelenésű kötetektől és az újrakiadásoktól eltekintve – jórészt 2000 előtti megjelenésű, míg a magyarországi németek történetéről 2010 után publikált írásokat is találhatunk. Végül azt is meg kell jegyeznünk, hogy a szerző egyes fejezetekben némileg számon kérő a magyar politikai elittel

szemben – az utókor bölcsességének birtokában.

Mindezen kritika ellenére e két kötet a magyarországi németek történetéről a napjainkig fellelhető szakirodalom átfogó szintézise, és kétségkívül alapmű a magyarországi németek történetét illetően, ezért jó szívvel ajánlható a téma iránt érdeklődők figyelmébe.

TAMÁS ÁGNES

Számunk szerzői

APOR PÉTER	történész, MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest
BALÁZS PÉTER	eszméletörténész, Szegedi Tudományegyetem, Francia Nyelvi Tanszék, Szeged
BOTYÁNSZKI ALEXANDRA	PhD-hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged
CSUNDERLIK PÉTER	PhD-hallgató, ELTE Történettudományi Doktori Iskola, Társadalom- és Gazdaságtörténet Doktori Program, Budapest
DEÁK ÁGNES	történész, Szegedi Tudományegyetem, Történeti Intézet, Szeged
DÉNES IVÁN ZOLTÁN	eszméletörténész, Bibó István Szellemi Műhely, Budapest
GLANT TIBOR	történész, Debreceni Egyetem, Észak-amerikai Tanszék, Debrecen
MOLNÁR ESZTER EDINA	PhD-hallgató, ELTE Történettudományi Doktori Iskola, Társadalom- és Gazdaságtörténet Doktori Program, Budapest
ORBÁN RÓBERT	helytörténész, Szombathely
PÉTER LÁSZLÓ	irodalomtörténész, Szeged
JOACHIM VON PUTTKAMER	történész, Friedrich-Schiller-Universität, Historisches Institut/Imre Kertész Kolleg, Jena
RÉVÉSZ BÉLA	egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem, Politológiai Tanszék, Szeged
TAMÁS ÁGNES	történész, Szeged
PHILIPP THER	történész, Universität Wien, Institut für Osteuropäische Geschichte, Bécs
VALUCH TIBOR	történész, MTA TK Politikatudományi Intézet, Budapest; Debreceni Egyetem, Szociológia és Szociálpolitika Tanszék, Debrecen
VÁRI LÁSZLÓ	művelődéstörténész, független kutató, Budapest

A fordításokat BARNA JÓZSEF és TAMÁS ÁGNES készítette.



Contents

Essays

PHILIPP THER

Divergence in Convergence: The East Central European Transformation since the 1980s in Historical Perspective 5

PÉTER APOR

Authentic Community and Autonomous Individual: A Pre-History to 1989 22

ALEXANDRA BOTYÁNSZKI

The Concept of “National Reconciliation” and the Hungarian Transition 40

BÉLA RÉVÉSZ

Constitution-making and State Security: Attempts at Adhering to the Constitution in the State Security Reform Concepts of 1989–1990 63

TIBOR VALUCH

Some Peculiarities of the Social Structure in Hungary after the Democratic Transition 101

Workshop

PÉTER CSUNDERLIK

From buffoon to icon – the metamorphoses of Gyula Szekfű’s image of Rákóczi 119

IVÁN ZOLTÁN DÉNES

István Bibó – a resistanst saving lives in 1944 131

LÁSZLÓ VÁRI–RÓBERT ORBÁN–LÁSZLÓ PÉTER

The Reform Grand Lodge of Hungarian Freemasonry 145

Beyond our borders

“Eastern European history proves to be the most innovative area in German historical research.” Interview with Joachim von Puttkamer 166

Bibliography of Joachim von Puttkamer 170

JOACHIM VON PUTTKAMER

Schooling, religion and imperial integration. Education in the Habsburg Monarchy and Tsarist Russia 173

Outlook

The privilege of interpretation: Debates on Woodrow Wilson in American historiography

TIBOR GLANT 184

Reviews

The long 19th century of Hungarian history – in French (Charles Kecskeméti: <i>La Hongrie des Habsbourg, Tome II: de 1790 à 1914. Préface de Sándor Csernus et de Noel-Yves Tonnerre. Presses Universitaires de Rennes, Rennes, 2011</i>)	
PÉTER BALÁZS	195
Meta-microhistory (<i>Mikrotörténelem másodfokon. Eds.: Gábor Papp and M. István Szijártó. L'Harmattan, Budapest, 2010</i>)	
ESZTER EDINA MOLNÁR	201
„...facts hardly shape history – but ideas do” (<i>Hungary's Long Nineteenth Century. Constitutional and Democratic Traditions in a European Perspective. Collected Studies by László Péter. Edited by Miklós Lojkó. Brill, Leiden–Boston, 2012</i>)	
ÁGNES DEÁK	203
On the synthesis of the history of Germans in Hungary (<i>Seewann, Gerhard: Geschichte der Deutschen in Ungarn. Band 1: Vom Frühmittelalter bis 1860.; Band 2: 1860 bis 2006. Studien zur Ostmitteleuropaforschung 24. Verlag Herder-Institut, Marburg, 2012</i>)	
ÁGNES TAMÁS	207
Authors	213